

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه مازندران
دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد در رشته الهیات؛ گرایش علوم قرآن و حدیث

موضوع:

سُدی کبیر و اقوال او در تفسیر

براساس تفسیر مجمع البیان و المیزان

استاد راهنما:

دکتر سید علی اکبر ربیع نتاج

استاد مشاور:

دکتر زینب السادات حسینی

اساتید داور:

دکتر محمد تقی اسماعیل پور

دکتر حسین یوسفی (آملی)

نام دانشجو:

علی تفریحی

تیرماه ۱۳۸۸

سپاسگزاری

قال علی (علیه السلام):

«مَنْ بَدَلَ لَكَ جُهْدَ عِنَايَتِهِ فَأَبْدُلْ لَهُ جُهْدَ شُكْرِكَ»

(غرر الحکم، ص ۲۷۸)

از تمامی استادان عزیزم که با چراغ دانش، روشنایی بخش راه من بودند و همسر و فرزندان عزیزم و یادگار برادر شهیدم که در دوران تحصیل، زحمات زیادی را متحمل گردیدند سپاسگزارم.

تقدیم به :

**روح پدر فقیدم که بذر عشق به قرآن و اهل بیت (ع) را در زمین قلب
من پاشید.
و روح مظهر برادر شهیدم که درس دانشگاه را در کلاس شهادت به
رهپویان طریق سعادت ارائه داد.
و مادر و همسر و فرزندان عزیزم که با بردباری خویش، راه تحصیل را بر
من هموار نمودند.**

چکیده

ابو محمد اسماعیل بن عبد الرحمن بن ابی کریمه معروف به سُدّی کبیر، از مفسران امامیه و از اصحاب سه تن از ائمه اطهار؛ حضرت سجاد، امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهم السلام به شمار می‌رود. سُدّی از جمله تابعین و تربیت شدگان مدرسه کوفه است که علاوه بر تفسیر، عالم به حدیث و آشنا به وقایع و حوادث تاریخی بوده است. وی در علم قرائت نیز صاحب نظر بوده است. او را در تفسیر می‌توان در ردیف مجاهد و قتاده به شمار آورد.

توجه فریقین، مخصوصاً مفسرین اهل سنت به تفسیر او، یکی از وجوه برجسته این مفسر بزرگ شیعی است تا آنجا که سیوطی، تفسیر او را بهترین تفسیر دانسته است. عموم علمای عامه، سُدّی را صدوق و موثق می‌دانند؛ اما از دیدگاه رجال شیعه، وی مجهول الحال است.

سُدّی در تفسیر خود از روش‌های تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن با سنت، تفسیر قرآن با نظر صحابه، تفسیر قرآن با نظر تابعین و تفسیر قرآن با عقل و اجتهاد خویش بهره برده است.

روایات تفسیری وی را به سه دسته می‌توان تقسیم کرد:

روایات موقوف؛ که برخی مطابق با قرآن و سنت متواترند و حجت می‌باشند و برخی نیز فاقد این چنین ویژگی و خصوصیتی هستند.

روایات مقطوع؛ که صرفاً اقوال خود سُدّی‌اند و حجت نمی‌باشند.

اسرائیلیات؛ که فریقین بر عدم حجیت آنها اتفاق نظر دارند.

در این تحقیق ابتدا، زندگی و شخصیت سُدّی کبیر و مبانی، اصول و روش تفسیری وی با استفاده از منابع مختلف رجالی، حدیثی و تفسیری مورد کنکاش و تحلیل قرار گرفته و سپس به جمع‌آوری و بررسی آراء تفسیری او که مورد عنایت دو مفسر بزرگ عالم تشیع؛ علامه طباطبایی و امین الاسلام طبرسی بوده پرداخته شده است.

تحقیق حاضر در یک مقدمه و پنج فصل تنظیم و تدوین گردیده است.

واژه‌های کلیدی:

سُدّی، تفسیر، اهل بیت، روایات تفسیری، روش تفسیری، وثاقت.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه.....
۳	فصل اول - کلیات.....
۳	۱-۱- طرح مسئله.....
۳	۲-۱- پیشینه و تاریخچه بحث.....
۴	۳-۱- پژوهش‌های انجام شده قبلی در ارتباط با پایان نامه.....
۶	فصل دوم - روش تحقیق در پایان نامه.....
۶	۱-۲- سؤالات تحقیق.....
۶	۲-۲- فرضیات تحقیق.....
۶	۳-۲- اهداف تحقیق.....
۷	۴-۲- روش تحقیق.....
۱۰	فصل سوم - شخصیت‌شناسی سدی کبیر و روش تفسیری او.....
۱۰	۱-۳- شخصیت سدی کبیر.....
۱۰	۱-۳-۱- نام و کنیه.....
۱۰	۱-۳-۲- القاب.....
۱۱	۱-۳-۳- محل ولادت.....
۱۲	۱-۳-۴- تاریخ ولادت.....
۱۳	۱-۳-۵- تاریخ فوت.....
۱۳	۱-۳-۶- صفات جسمانی.....
۱۳	۱-۳-۷- مذهب سدی.....
۱۴	۱-۳-۸- طرق روایی.....
۱۴	۱-۳-۹- طبقه روایی.....
۱۴	۱-۳-۱۰- شیوخ و اساتید.....
۱۵	۱-۳-۱۱- راویان و شاگردان.....
۱۵	۱-۳-۱۲- پایگاه و جایگاه علمی.....
۱۶	۱-۳-۱۳- بررسی وثاقت سدی.....
۱۹	۱-۳-۱۴- آثار علمی.....
۲۰	۲-۳-۱- اوضاع سیاسی - اجتماعی و فرهنگی عصر سدی کبیر.....
۲۰	۲-۳-۲- اوضاع سیاسی عصر سدی.....
۲۰	۲-۳-۱-۱-۲-۳- خلافت یزید و قیام امام حسین(ع).....

- ۲۱-۲-۱-۳-۲-۳.....سده‌ی و حادثه کربلا.....
- ۲۱-۳-۱-۲-۳..... واقعه حره (۶۳ ق)
- ۲۲-۴-۱-۲-۳..... روی کار آمدن مروانیان (۶۴ ق)
- ۲۲-۵-۱-۲-۳..... جنبش توابین (۶۵ ق)
- ۲۲-۶-۱-۲-۳..... قیام مختار (۶۶-۶۷ ق)
- ۲۳-۷-۱-۲-۳..... خلافت عبدالملک و جانشینان وی.....
- ۲۳-۸-۱-۲-۳..... خلافت عمر بن عبدالعزیز.....
- ۲۴-۹-۱-۲-۳..... قیام زید بن علی (ع)
- ۲۴-۲-۲-۳..... اوضاع اجتماعی کوفه در عصر سده‌ی.....
- ۲۵-۱-۲-۲-۳..... ترکیب جمعیت کوفه.....
- ۲۵-۲-۲-۳..... شخصیت شناسی جامعه کوفه.....
- ۲۵-۳-۲-۳..... اوضاع فرهنگی در عصر سده‌ی.....
- ۲۶-۱-۳-۲-۳..... دانش‌های قرآنی.....
- ۲۶-۲-۳-۲-۳..... علم حدیث.....
- ۲۶-۳-۳-۲-۳..... دانش تاریخ.....
- ۲۷-۴-۳-۲-۳..... دانش ادبی.....
- ۲۷-۴-۲-۳..... تحلیل و بررسی.....
- ۲۹-۳-۳..... مبانی، اصول و روش تفسیر سده‌ی.....
- ۲۹-۱-۳-۳..... مبانی تفسیر سده‌ی.....
- ۲۹-۱-۳-۳..... ۱- و حیانی بودن قرآن (قرآن از جانب خداوند است)
- ۲۹-۲-۱-۳-۳..... مصونیت قرآن از تحریف.....
- ۲۹-۳-۱-۳-۳..... مصونیت پیامبر در دریافت و ابلاغ وحی.....
- ۳۰-۲-۳-۳..... اصول تفسیر سده‌ی.....
- ۳۰-۱-۲-۳-۳..... توجه به قواعد زبان عربی.....
- ۳۰-۲-۲-۳-۳..... توجه به قرائت صحیح.....
- ۳۱-۳-۲-۳-۳..... توجه به معنای لغت در زمان نزول.....
- ۳۱-۴-۲-۳-۳..... توجه به شأن نزول.....
- ۳۲-۵-۲-۳-۳..... توجه به ناسخ و منسوخ.....
- ۳۲-۳-۳-۳..... روش تفسیری سده‌ی.....
- ۳۳-۱-۳-۳-۳..... تفسیر قرآن به قرآن.....
- ۳۳-۲-۳-۳-۳..... تفسیر قرآن با سنت.....
- ۳۳-۳-۳-۳-۳..... تفسیر قرآن با نظر صحابه.....
- ۳۳-۴-۳-۳-۳..... تفسیر قرآن با نظر تابعین.....
- ۳۴-۵-۳-۳-۳..... تفسیر قرآن با عقل و اجتهاد خویش.....
- ۳۴-۴-۳-۳..... علوم قرآنی در تفسیر سده‌ی.....

۳۴ ۱-۴-۳-۳ اسباب نزول
۳۵ ۲-۴-۳-۳ محکم و متشابه
۳۶ ۳-۴-۳-۳ ناسخ و منسوخ
۳۶ ۴-۴-۳-۳ وحی و اقسام آن
۳۷ ۵-۴-۳-۳ تأویل
۳۷ ۶-۴-۳-۳ آخرین آیه نازل شده
۳۷ ۵-۳-۳ اسرائیلیات در تفسیر سدی
۴۰	فصل چهارم - روایات منقول از سدی در دو تفسیر گران سنگ شیعه؛ مجمع البیان و المیزان
۴۰ تفسیر سوره بقره
۵۱ تفسیر سوره آل عمران
۵۷ تفسیر سوره نساء
۶۶ تفسیر سوره مائده
۷۲ تفسیر سوره انعام
۷۸ تفسیر سوره اعراف
۸۳ تفسیر سوره انفال
۸۵ تفسیر سوره توبه
۸۷ تفسیر سوره یونس
۸۸ تفسیر سوره هود
۸۹ تفسیر سوره یوسف
۹۱ تفسیر سوره رعد
۹۱ تفسیر سوره حجر
۹۱ تفسیر سوره نحل
۹۲ تفسیر سوره اسراء
۹۳ تفسیر سوره كهف
۹۳ تفسیر سوره مریم
۹۴ تفسیر سوره طه
۹۶ تفسیر سوره انبیاء
۹۶ تفسیر سوره حج
۹۷ تفسیر سوره مؤمنون
۹۷ تفسیر سوره نور
۹۷ تفسیر سوره شعراء
۹۷ تفسیر سوره نمل
۹۷ تفسیر سوره قصص
۹۸ تفسیر سوره عنكبوت

٩٨.....	تفسیر سوره روم
٩٨.....	تفسیر سوره لقمان
٩٩.....	تفسیر سوره سجده
٩٩.....	تفسیر سوره احزاب
١٠٠.....	تفسیر سوره سبأ
١٠٠.....	تفسیر سوره یس
١٠١.....	تفسیر سوره صافات
١٠٢.....	تفسیر سوره ص
١٠٤.....	تفسیر سوره زمر
١٠٥.....	تفسیر سوره غافر
١٠٦.....	تفسیر سوره فصلت
١٠٨.....	تفسیر سوره شوری
١٠٩.....	تفسیر سوره زخرف
١١٠.....	تفسیر سوره دخان
١١١.....	تفسیر سوره احقاف
١١١.....	تفسیر سوره محمد (ص)
١١١.....	تفسیر سوره فتح
١١٢.....	تفسیر سوره حجرات
١١٢.....	تفسیر سوره ق
١١٢.....	تفسیر سوره نجم
١١٣.....	تفسیر سوره واقعه
١١٣.....	تفسیر سوره حدید
١١٣.....	تفسیر سوره مجادله
١١٣.....	تفسیر سوره حشر
١١٤.....	تفسیر سوره طلاق
١١٤.....	تفسیر سوره تحریم
١١٤.....	تفسیر سوره قلم
١١٤.....	تفسیر سوره حاقه
١١٥.....	تفسیر سوره معارج
١١٥.....	تفسیر سوره جن
١١٥.....	تفسیر سوره مزمل
١١٥.....	تفسیر سوره مدثر
١١٦.....	تفسیر سوره قیامه
١١٦.....	تفسیر سوره نازعات
١١٦.....	تفسیر سوره مطففین

۱۱۶.....	تفسیر سوره اعلی
۱۱۶.....	تفسیر سوره غاشیه
۱۱۷.....	تفسیر سوره فجر
۱۱۷.....	تفسیر سوره شمس
۱۱۷.....	تفسیر سوره بینه
۱۱۷.....	تفسیر سوره عادیات
۱۱۷.....	تفسیر سوره همزه
۱۱۷.....	تفسیر سوره ماعون
۱۱۷.....	تفسیر سوره کوثر
۱۱۸.....	تفسیر سوره نصر
۱۱۸.....	تفسیر سوره مسد
۱۱۸.....	تفسیر سوره فلق
۱۲۰.....	فصل پنجم - جمع بندی و نتیجه گیری
۱۲۱.....	منابع و مراجع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه

كِتَابُ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (ص: ۲۹)؛ کتاب مبارکی بر تو نازل کردیم تا در آیات آن اندیشه کنند و خردمندان پند گیرند.

قرآن کریم به عنوان یک دستور العمل و قانون اساسی و نسخه شفابخش بشریت، از همان آغاز نزول، مورد توجه مسلمانان قرار داشت به طوری که هر کس به آئین حیات بخش اسلام می‌گروید اولین چیزی که فرا روی او قرار می‌گرفت، قرآن و آیات نورانی آن بود. اما با وجود آنکه قرآن کریم نور و مایه هدایت مردم و بیانگر همه چیز است، بی‌نیاز از تفسیر و توضیح نیست؛ لذا شخص نبی اکرم (ص) اولین کسی بود که به فرمان الهی، به تبیین آیات بینات و تفسیر وحی پرداختند.

بازگشت حیات آغازین تفسیر به سال‌های اولیه نزول وحی و شناخت پیامبر اکرم (ص) به عنوان اولین مفسر قرآن کریم، از برگ‌های شفاف تاریخ تفسیر است. دستمایه‌های صحابه در تفسیر نیز از همین سال‌ها تا زمان رحلت رسول مکرم اسلام (ص) است. بعد از حیات پر برکت پیامبر (ص)، پیروزی‌های مسلمانان و پیرو آن گسترش سرزمینهای اسلامی، سبب گسیل داشتن بزرگانی از اصحاب رسول خدا (ص) به آن بلاد گردید و زمینه تأسیس مدارس تفسیری را فراهم ساخت. در این مدارس، تابعان در محضر مشاهیر مفسران صحابه، زانوی شاگردی به زمین زده و پایه‌های تفسیر تابعان را بنا نهادند.

یکی از این مدارس که جایگاه برجسته‌ای در گسترش و اعتلای معارف قرآن داشته، مدرسه تفسیری کوفه است. این مدرسه توسط عبد الله بن مسعود صحابی بزرگ پیامبر و خادم و دست پرورده آن حضرت تأسیس شد. مدرسه کوفه بعد از مدرسه مکه، مهمترین مدرسه از نظر گستردگی در تعلیم و تعلم معانی قرآن و فقه و حدیث بود. تعداد زیادی از تابعان که بعضی از آنها در علم تفسیر و قرائت شهرت یافتند در این مدرسه پرورش یافته‌اند. یکی از شاگردان و تربیت‌شدگان این مدرسه که تفسیر او مورد توجه بسیاری از مفسران قرار گرفت، سدی کبیر است. سدی کبیر از مفسران شیعه است. وی را در تفسیر در ردیف مجاهد و قتاده بر شمرده‌اند؛ با این حال هنوز ابعاد مختلف شخصیت این مفسر بزرگ بر ما روشن نیست. از این رو، این پژوهش بر آن است تا ضمن بررسی حیات علمی و روش تفسیری این مفسر بزرگ، غبار مهجوریت را از چهره این مفسر شیعی بزدايد.

فصل اول

کلیات

فصل اول - کلیات

۱-۱- طرح مسئله

یکی از مباحث و موضوعات که از دیر باز مورد توجه مفسران و دانشمندان علوم قرآنی بوده است بررسی آرا و روش‌های تفسیری صحابه و تابعین است. استدلال ایشان بر این بررسی، نزدیکی آنان به عصر رسالت است. هر چند پیامبر (ص) خود اولین مفسر قرآن بوده است اما با توجه به مکتوب نشدن قریب به اتفاق احادیث پیامبر (ص) در زمان حیات مبارک آن حضرت و اتفاقاتی که بعد از رحلت آن جناب در زمینه منع نگارش حدیث رخ داد، منقولات صحابه و مسموعات تابعین از صحابه، بهترین منبع برای دسترسی به تفسیر نبوی از قرآن است. از این رو، از همان دوره‌های نخستین نگارش تفسیر، روایات تفسیری صحابه و تابعین که به طور مستقیم و یا با یک واسطه، تفسیر آیات را از پیامبر (ص) شنیده و برای تشنگان معارف قرآنی نقل کرده بودند مورد توجه نگارندگان کتب تفسیری قرار گرفت. حتی این توجه و دقت تا جایی بود که تمام همت مفسران، فقط صرف جمع‌آوری و نقل روایات تفسیری می‌شد. معمولاً روش این مفسران بر آن بوده است که در ذیل هر آیه از قرآن، هر روایتی که از صحابه و تابعین به دست آنها رسیده بود نقل می‌کردند؛ به بیانی دیگر، تفسیر آنان تفسیر نقلی بود نه اجتهادی. تفسیر طبری، ابن ابی حاتم و قرطبی نمونه‌ای از این تفاسیر است.

۱-۲- پیشینه و تاریخچه بحث

یکی از کارهای با ارزشی که از قرون گذشته توسط برخی از محققان و اندیشمندان صورت گرفته و تا زمان حاضر ادامه یافته است، نگارش کتب طبقات^۱ برای مفسران قرآن بوده است. این حرکت منجر به خلق آثار ارزشمندی در این زمینه گردید که برخی از مهمترین این آثار عبارتند از:

۱- «طبقات المفسرین»، نگارش جلال الدین سیوطی (متوفی ۹۱۱ق).

۲- «طبقات المفسرین»، اثر شمس الدین داوودی (متوفی ۹۴۵ق)، شاگرد جلال الدین سیوطی.

۵- «التفسیر و المفسرون»، نگارش محمد حسین ذهبی، وزیر اوقاف مصر که این وزیر در سال ۱۳۹۶ق به وسیله گروهی ربوده و کشته شد.

۶- «التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب»، اثر دانشمند بزرگ معاصر، مرحوم آیت الله معرفت که با عنوان «تفسیر و مفسران» به زبان فارسی برگردانده شده است.

۷- کتاب «طبقات مفسران شیعه» در پنج مجلد، اثر عقیقی بخشایشی (معاصر).

در این آثار، عموماً به صورت مفصل از مراحل نخستین ظهور تفسیر و تطورات و گونه‌ها و مذاهب آن سخن به میان آمده و به معرفی مفسران مشهور و مهمترین آثار تفسیری، از عصر رسالت تا زمان حال پرداخته شده است.

شاید بتوان گفت در تکمیل این حرکت علمی و با الهام گیری از آن، امروز حرکت علمی دیگری در دانشگاه‌ها و مجامع علمی آغاز شده است که در آن، محقق، تنها بر روی یک مفسر متمرکز شده و به معرفی شخصیت علمی او از جهات گوناگون و به بررسی روش تفسیری او و گردآوری روایات نقل شده از وی در کتب مختلف می‌پردازد. برخی از آثار علمی که در این زمینه به نگارش در آمده‌اند عبارتند از:

^۱ . کتب طبقات، کتاب‌هایی هستند شامل شرح احوال مشایخ و روایات آنان به صورت طبقه‌ای پس از طبقه‌ای و عصری پس از عصری تا زمان مؤلف کتاب طبقات.

- «تفسیر جامع ابن عباس»؛ اثر نعمت گراوند، پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه قم، استاد راهنما: دکتر جعفر نکونام.
- «تفسیر عکرمه و نقش آن در تطور تفسیر»؛ اثر سیدمهدی علمی حسینی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه قم، استاد راهنما: دکتر محمد کاظم شاکر.

- «تفسیر قتاده بن دعامة سدوسی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، اثر زینب ایزدخواستی.
- «ابی بن کعب و تفسیره فی القرآن الکریم»؛ اثر احمد منجی حسین، پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه امّ القری.
- «الامام قتاده بن دعامة السدوسی، اقواله و مروياته فی التفسیر، من اول سورة یس الی نهائیه المصحف»؛ اثر محمد خالد عبدالهادی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه امّ القری.
- «الامام قتاده بن دعامة السدوسی، اقواله و مروياته فی التفسیر، من سورة الاسراء الی نهائیه سورة الفاطر»؛ اثر عزیز الرحمن عبد الاحد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه امّ القری.
تحقیق حاضر که پیش روی شماست در راستای همین حرکت علمی است که امید است در پرتو عنایات الهی توانسته باشد رسالت خود را به نحو مطلوب به انجام رساند.

۱-۳- پژوهش‌های انجام شده قبلی در ارتباط با پایان‌نامه

با بررسی‌های متعددی که از طریق موتورهای جستجوی اینترنتی و مراجعه به پایگاه‌های کتابخانه‌های مختلف داخلی و خارجی و بیش از هزاران فهرست عناوین مقالات و پایان‌نامه‌های قرآنی منتشر شده بر روی پایگاه‌های مختلف اینترنتی و نیز با بررسی‌هایی که در نرم افزارهای مختلف کتابخانه‌های مجازی منتشر شده بر روی CD که مجموعاً حاوی قریب به سه هزار عنوان کتاب می‌گردید انجام دادم، مشخص شد که تا کنون فقط سه کار علمی در باره تفسیر سدی، آن هم از سوی پژوهشگران کشورهای عربی صورت گرفته است؛ که این سه کار علمی عبارتند از:

۱- «مرویات السدی الکبیر واقواله فی التفسیر»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه امّ القری توسط عبد الکریم بن مستور بن عبد الکریم القرنی، با راهنمایی دکتر سلیمان الصادق البیره، سال ۱۴۱۰ق.

این پایان‌نامه اقوال و مرویات سدی کبیر را در محدوده سوره آل عمران تا آخر سوره مائده بر اساس تفسیر جامع البیان طبری و تفسیر القرآن العظیم ابن ابی حاتم گردآوری کرده است.

۲- «مرویات السدی الکبیر واقواله فی التفسیر»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد از دانشگاه امّ القری توسط فائقه حسن احمد الحسنی، با راهنمایی دکتر محمد بن نادی عییدات، سال ۱۴۱۲ق.

این پایان‌نامه اقوال و مرویات سدی کبیر را در محدوده سوره یوسف تا آخر سوره فاطر بر اساس تفسیر جامع البیان طبری و تفسیر القرآن العظیم ابن ابی حاتم گردآوری کرده است.

۳- کتاب «تفسیر السدی الکبیر»؛ اثر دکتر محمد عطا یوسف که در سال ۱۴۱۴ق در کشور مصر به چاپ رسیده است. نویسنده در این اثر، روایات تفسیری سدی کبیر را از تفاسیر مأثور اهل سنت از قبیل تفسیر طبری، تفسیر الدر المنثور سیوطی، تفسیر ابن ابی حاتم، تفسیر ابن کثیر، فتح القدیر شوکانی و ... گردآوری کرده است.

فصل دوم

روش تحقیق در پایان نامه

فصل دوم - روش تحقیق در پایان نامه

۲-۱- سؤالات تحقیق

سؤالاتی که این تحقیق در پی پاسخ دادن به آنهاست عبارتند از:

الف) سؤالات اصلی؛

۱. سدی کبیر، به عنوان یک مفسر، چگونه شخصیتی بوده است؟
۲. از اقوال تفسیری سدی کبیر چه روش‌های تفسیری قابل استخراج است؟
۳. آیا این اقوال از نظر صحت و اعتبار یکسان است؟
۴. سدی کبیر از نظر اعتقادی به کدام یک از فرق اسلامی گرایش دارد؟
۵. سدی کبیر در تفسیر خود از چه اصولی استفاده کرده است؟

ب) سؤالات فرعی؛

۱. علمای رجال، سدی را از نظر اعتقادی و نقل روایات چگونه ارزیابی می‌کنند؟
۲. آیا احادیث اسرائیلیات و جعلیات در منقولات سدی دیده می‌شود؟
۳. آیا سدی کبیر صرفاً به نقل روایات پرداخته یا علاوه بر نقل، به واکاوی روایات نیز نظر داشته است؟
۴. در صورت مثبت بودن پاسخ، از چه روش‌ها و معیارهایی در جهت واکاوی روایات بهره برده است؟

۲-۲- فرضیات تحقیق

- الف) به نظر می‌رسد سدی کبیر از تفسیر قرآن به قرآن و قرآن به سنت استفاده می‌کرده است.
- ب) اقوال تفسیری سدی کبیر از نظر اعتبار یکسان نبوده است.
- ج) سدی از مفسران، شیعه است.
- د) در منقولات سدی، روایات جعلی و اسرائیلیات وجود دارد.
- ه) پاره‌ای از مسائل علوم قرآنی را از تفسیر سدی می‌توان استخراج کرد.

۲-۳- اهداف تحقیق

با توجه به مطالب پیش گفته، هدف از اجرای این پژوهش را در موارد زیر می‌توان خلاصه کرد:

الف) آشنایی با ابعاد شخصیت علمی مفسر بزرگ شیعی، سدی کبیر، به منظور جلوگیری از مصادره به مطلوب کردن شخصیت‌های علمی از سوی ناهلان؛

ب) روشن ساختن ابعاد پنهان شخصیت سدی کبیر؛

ج) آشنایی با روش‌ها و اصول تفسیری سدی کبیر؛

د) آشنایی با آرای تفسیری سدی کبیر بر اساس گزینش دو مفسر بزرگ شیعه؛ امین الاسلام طبرسی و علامه طباطبایی.

بر اساس بررسی‌های صورت گرفته، اقوال منقول از سدی کبیر در کتب تفسیری متقدمین، مشتمل بر انواع روایت صحیح و سقیم است؛ چه اینکه به نظر می‌رسد روایات موسوم به «اسرائیلیات» نیز در تفسیر وی به وفور یافت شود؛ از این رو، وجود یک منبع تفسیری مشتمل بر آرا و نظرات تفسیری سدی کبیر که اولاً خالی از اسرائیلیات و مجعولات باشد و ثانیاً گزینش روایات آن بر

اساس نظرات افراد کارشناس و خبره در تفسیر و رجال و حدیث صورت گرفته باشد به گونه‌ای که اعتماد مخاطب را کاملاً به دست آورد، امری ضروری می‌نماید؛ لذا بر آن شدیم تا با جمع آوری آراء تفسیری این مفسر، از دو منبع مهم تفسیری شیعه؛ یعنی مجمع البیان و المیزان به این مهم دست یابیم؛ چرا که اولاً این دو تفسیر، از معتبرترین منابع تفسیری شیعه محسوب می‌گردند. ثانیاً صاحبان این دو تفسیر، اهتمام زیادی مصروف داشته‌اند که از روایات صحیح و معتبر در تفاسیر خود استفاده نمایند؛ خصوصاً آنکه مرحوم علامه طباطبایی، علاوه بر توجه به این مهم، در باره صحت و سقم روایات در جایی که ضروری به نظر می‌رسیده اظهار نظر کرده است.

۲-۴- روش تحقیق

روش تحقیق این پایان‌نامه مبتنی بر روش کتابخانه‌ای است که به دو روش صورت پذیرفته است؛ روش اول حضور در کتابخانه و فیش برداری از منابع و روش دوم استفاده از کتابهای رایانه‌ای بوده است؛ اما از جهت اعتبار منابع و کتابهای الکترونیکی لازم است اشاره کنم که در استفاده از منابع رایانه‌ای از نرم افزارهایی معتبر و غیر قابل خدشه، مانند نرم افزار «جامع تفاسیر نور»، مشتمل بر ۱۸۴ دوره تفسیر، نرم افزار حدیثی «جامع الاحادیث» (نور ۲) مشتمل بر ۱۸۷ عنوان کتاب حدیثی در ۴۲۲ جلد، نرم افزار «درایه النور» حاوی کتب هشتگانه رجالی به علاوه معجم رجال الحدیث آیت الله خوئی (ره) و «نورالسیره ۲»، که همه این‌ها محصولات مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی می‌باشند، و نیز نرم افزار «المعجم الفقهی» نسخه سوم، محصول مرکز معجم فقهی حوزه علمیه قم حاوی بیش از سه هزار جلد کتاب و در واقع از منابع مهم علوم اسلامی است استفاده شده است. متن کتب موجود در تمام این نرم افزارها دقیقاً منطبق با متن چاپ شده کتاب‌هاست. در کنار این منابع کتابخانه‌ای، بعضاً از نرم افزار «المکتبه الشاملة» و نیز از منابع و سایتهای اینترنتی با در نظر داشتن احتیاطات لازم از جهت صحت مطالب و منطبق بودن صفحات کتاب با نسخه چاپی استفاده می‌گردید.

در باره روش تحقیق صورت گرفته در این اثر چند نکته شایان ذکر است:

- ۱- با توجه به وجود دو شخصیت دیگر به نام «سدی»؛ یعنی اسماعیل بن موسی فزاری سدّی کوفی، نوه دختری سدّی کبیر و محمدبن مروان معروف به سدّی صغیر، برای جلوگیری از اشتباه سدّی کبیر با این دو نفر، اقدام به مشخص کردن اساتید و نیز شاگردان و راویان هر سه نفر نمودم و در مواضعی که نام سدّی بدون ذکر لقب یا قید احترازی آمده بود با در نظر گرفتن اساتید یا راویان، سدّی کبیر را از دو سدّی دیگر متمایز می‌کردم.
- ۲- در این تحقیق در مجموع به حدود ۶۲۰ روایت از منقولات سدّی استناد شده است که حدود ۵۴۵ روایت از مجمع البیان و ۷۵ روایت سهم المیزان است.
- ۳- در جستجو به کمک موتورهای جستجو در دو تفسیر المیزان و مجمع البیان، هنگامی که لفظ «سدّی» جستجو می‌شود، رقمی بیش از رقم بالا به دست می‌آید؛ منشأ تفاوت در آن‌جاست که موتورهای جستجو، هر لفظ سه حرفی متشکل از «س»، «د» و «ی» را استخراج می‌کنند که برخی از یافته‌ها خارج از موضوع می‌باشند.
- ۴- منقولات سدّی در مجمع البیان به دو صورت کلی آمده است؛ یک صورت، عین روایت سدّی است. مرحوم امین الاسلام اینگونه روایات را با عبارت «سدّی می‌گوید» و مشابه آن بیان می‌دارد. ذکر این دسته از منقولات در تحقیق، پس از اثبات نقل عین آن از سوی سدّی، با علامت نقل قول مستقیم (داخل گیومه) آورده شده است. قریب به اتفاق روایات منقول از المیزان نیز همین گونه است.

در صورت دوم، نظر سدّی در ضمن نظرات یک یا چند مفسر دیگر که نظر واحدی داشته‌اند، آورده شده است. در اینگونه از موارد، مرحوم امین الاسلام بعد از بیان نقطه نظر مشترک مفسران، آن را با عبارتی نظیر: «سدّی و حسن و قتاده و ... گویند»، «سدّی

نیز همین معنا را گوید» و مشابه چنین عباراتی بیان می‌دارد. ذکر این گروه از روایات در تحقیق، بدون علامت نقل قول آورده شده است.

۵- محور کار در ترجمه آیات، ترجمه قرآن آیت الله مکارم شیرازی است.

۶- به منظور احتراز از اطاله تحقیق، فقط به آن بخشی از آیات استناد شده است که روایت سنی بیانگر تفسیر آن قسمت است.

مدت زمانی که در انجام این تحقیق صرف گردیده است بیش از نه ماه می‌باشد.

فصل سوم

شخصیت‌شناسی سُدّی کبیر و روش تفسیری او

فصل سوم - شخصیت‌شناسی سدی کبیر و روش تفسیری او

۳-۱- شخصیت سدی کبیر

۳-۱-۱- نام و کنیه

ابو محمد اسماعیل بن عبد الرحمن بن ابی کریمه (ذهبی، ۱۴۱۳، ۳۷/۸) و به نقلی ابن ابی ذؤیب (سمعانی، ۱۴۰۸، ۲۳۸/۳) ملقب به سدی کبیر^۱، غلام زینب دختر قیس بن مخرمه مُطَلَبی است (ابن عبد البر، ۱۴۱۲، ۱۸۵۷/۴). مُطَلَب و هاشم برادر و فرزندان عبدمناف رئیس قبیله قریش بوده‌اند و از این جهت به قرشی ملقب گشته است (ذهبی، ۱۴۱۳، ۲۶۴/۵).

در نام و کنیه او هیچ تردیدی و اختلافی میان صاحبان تراجم نیست؛ اما در جد و نسب او تردید و اختلاف به چشم می‌خورد؛ مزّی (۱۴۱۳، ۱۲/۵۳)، ابن حجر (۱۴۰۴، ۲۷۵/۱) و ذهبی (۱۴۱۳، ۲۶۴/۵) جدّ او را «ابن ابی کریمه» می‌دانند. سماعی (۱۴۰۸، ۲۳۸/۳) جد او را «ابن ابی ذئب» (ابن حبان، ۱۳۹۳، ۱۰۸/۵) و کسانی دیگر از او با عنوان «ابن ابی ذؤیب» یاد کرده‌اند (شبستری، ۱۴۱۸، ۱۷۰/۱). در عین حال کسانی که نام جد او را ذکر کرده‌اند گفته‌اند که نام اصلی ابن ابی ذؤیب، «نهشل» بوده است (ابن حجر، ۱۴۰۴، ۲۳۲/۶؛ مزّی، ۱۴۱۳، ۳۶۷/۷۱).

سدی از پدرش عبد الرحمن نقل می‌کند که زینب دختر قیس بن مخرمه به ده هزار درهم با من مکاتبه کرد که مرا آزاد کند اما هزار درهم را بر من بخشید (ابن حبان، ۱۴۱۲، ۳۳۱/۱).

نکته قابل توجه در باره جدّ سدی این است که او در اصل، ایرانی و اهل اصفهان بوده است. ابن حبان می‌گوید: «عبد الرحمن ابو اسماعیل السدی من اهل اصبهان» (۱۴۱۲، ۳۳۱/۱). رازی و مزّی نیز به این مطلب تصریح کرده‌اند: «کان أبوه عظیماً من عظماء اصبهان» (مزّی، ۱۴۱۳، ۱۳۶/۳). دیگری گوید: «إسماعیل بن عبد الرحمن بن أبی کریمه مولی بنی هاشم و کان ابن ملک اصبهان» (رازی، ۱۳۷۲، ۱۸۵/۲).

۳-۱-۲- القاب

الف) سدی کبیر

در وجه تسمیه اسماعیل بن عبد الرحمن به «سدی»، اقوال مختلفی نقل شده است. برخی گفته‌اند علت نام‌گذاری وی به سدی آن است که او در شهر [کوفه]، در مکانی به نام سُدّ می‌نشست: «وانما سمی السدی لانه کان یجلس بالمدينة فی موضع یقال له السد» (رازی، ۱۳۷۲، ۱۸۵/۲)؛ اما قول مشهور آن است که چون وی بر درگاه مسجد کوفه که سُدّه نامیده می‌شد روستری و مقنعه می‌فروخت به چنین نامی شهرت یافت: «إنما سمی السدی، لانه کان یبیع الخمر مع المقناع بسدة المسجد، یعنی باب المسجد» (سمعانی، ۱۴۰۸، ۲۳۸/۳). ابن حجر نیز گوید: «السدی بضم المهملة وتشدید الدال نسبة إلى سدة مسجد الکوفة کان یبیع بها المقناع» (ابن حجر، ۱۴۰۴، ۲۷۳/۱؛ بسوی، ۱۴۰۱، ۱۹۲/۳).

اما توصیف او به «کبیر» به جهت عدم التباس با محمد بن مروان، معروف به سدی صغیر است. به عبارتی قید مذکور احترازی است نه توصیفی.

۱. اسماعیل بن عبد الرحمن بن ابی کریمه السدی بضم المهملة وتشدید الدال (ذهبی، ۱۴۱۳، ۲۶۴/۵)